

ÉRDI PÉTER – SZVETELSZKY ZSUZSANNA

REPAIR

Fordította
Gyárfás Vera

ÉRDI PÉTER –
SZVETELSZKY ZSUZSANNA

REPAIR

*Hogyan hozhatjuk rendbe az elromlott
tárgyakat, kapcsolatainkat
és társadalmunkat*

TYPOTEX

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

A könyv kiadását a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem támogatta.

A fordítás a következő kiadás alapján készült:

Péter Érdi – Zsuzsanna Szvetelszky: *Repair. When and How to Improve Broken Objects, Ourselves, and Our Society*. Springer, 2022

Hungarian translation © Gyárfás Vera, 2023

Hungarian edition © Érdi Péter, Szvetelszky Zsuzsanna, Typotex, Budapest, 2023

Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 493 236 9

Kedves Olvasó!

Köszönjük, hogy kínálatunkból választott olvasnivalót!

Újabb kiadványainkról, akcióinkról a www.typotex.hu

és a facebook.com/typotexkiado oldalakon értesülhet.

Typotex Kiadó

Alapította Votisky Zsuzsa, 1989

A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók

és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

Felelős kiadó: Németh Kinga

Felelős szerkesztő: Leiszter Attila

Tipográfia: Somogyi Péter

Borítóterv: Nagy László

Nyomta és kötötte: Generál Nyomda Kft., Szeged

Felelős vezető: Hunya Ágnes

TARTALOM

<i>Előszó</i>	9
<i>Bevezető</i>	13
1. BEVEZETÉS	19
1.1 Első élményeink a rendbe hozással	20
1.1.1 <i>A Duna hídjai</i>	20
1.1.2 <i>A csodapaloták</i>	21
1.1.3 <i>Lencsibaba</i>	22
1.1.4 <i>Az asztal, amely kiállta a tűzpróbát</i>	22
1.1.5 <i>Ella néni, a fehérnemű-varrónő</i>	23
1.1.6 <i>Ó, a nővérem!</i>	25
1.1.7 <i>A könyv perspektívája</i>	26
1.2 Az „eldobható társadalom” felemelkedése és bukása	28
1.2.1 <i>A szűkölködéstől a bőségig</i>	29
1.2.2 <i>Tervezett elavulás</i>	33
1.2.3 <i>Élelmiszer-pazarlás és éhezés</i>	37
1.2.4 <i>A fast fashion: az olcsó ruhák bővületében</i>	43
1.2.5 <i>Fogyasztás-központúság</i>	47
1.2.6 <i>Az eldobható társadalom kialakulása és a vészharang megkorgatása</i>	50
1.3 A társas kapcsolatok mint erőforrások	54
1.3.1 <i>Barátok és ismerősök</i>	54
1.3.2 <i>A társadalmi csoportok mint erőforrások</i>	57
1.4 Tanulságok és jövőképek	64

2. A SOHASEM LÉTEZETT ARANYKOR	67
2.1 Az aranykor mítosza: a múltba révedés	67
2.2 Történelmi példák: az aranykor újra és újra	70
2.2.1 Görögország	70
2.2.2 Róma	74
2.2.3 Zsidó-keresztény kultúra	75
2.2.4 Kína	76
2.2.5 Japán	77
2.2.6 Görögország, illetve Kína: egy kis összehasonlítás	78
2.3 Aranykor, de kinek? A holland vita	79
2.4 Az aranykortól a klímaválságig	80
2.5 A gyerekek aranykora	83
2.6 A múlt üzenetei	84
2.7 Tanulságok és jövőképek	86
3. MIÉRT SIKLANAK FÉLRE A DOLGOK?	87
3.1 A visszafordíthatatlanság kanyargós ösvényei	88
3.2 Kopás és elavulás	92
3.2.1 Spontán üvegtörés	92
3.2.2 Túlhajszołtság és kiégés	94
3.2.3 A társadalom összeomlásához vezető út	97
3.3 Rendkívüli események és a megjósolhatóság	100
3.3.1 Rendkívüli események	100
3.3.2 Növekedésből is megárt a sok	102
3.4 A sérült kapcsolatok mintázatai	109
3.4.1 Stabil kapcsolatok működtetése	109
3.4.2 Mitől mennek tönkre a kapcsolatok?	111
3.4.3 Figyelmeztető jelek	114
3.4.4 A csoportok megsemmisülése: felbomlás és polarizálódás	117
3.5 Tanulságok és jövőképek	119
4. A „NORMALITÁSHOZ” VISSZAVEZETŐ UTAK	121
4.1 Stabilitás, homeosztázis és reziliencia	122
4.1.1 Stabilitás	122
4.1.2 Amerre nézünk, visszacsatolási hurkokat látunk	126
4.1.3. Reziliencia	129

4.2	Vissza a rendes kerékvágásba	138
4.2.1	<i>Gyógymód kiegészítésre</i>	138
4.2.2	<i>Az épületek helyreállításának művészete</i>	139
4.2.3	<i>Reziliencia a Katrina hurrikán után: hol tartunk most?</i>	143
4.2.4	<i>Covid19: gyorsan változó távlatok</i>	146
4.3	Küzdjünk a javítás jogáért!	148
4.4	Tanulságok és jövőképek	158
5.	AZ ÚJ NORMALITÁSHOZ VEZETŐ UTAK	159
5.1	Mikor érdemes rendbe hozni és mikor kell elengedni a dolgokat?	160
5.1.1	<i>A katasztrófaelmélet felemelkedése és bukása</i>	161
5.1.2	<i>Önszerveződés: az új normalitásba való átmenet</i>	164
5.1.3	<i>Nagy kulturális változások: tegnap elkezdődtek, és talán még nincs késő</i>	177
5.1.4	<i>Elengedni vagy rendbe hozni: útmutató a döntéshez</i>	179
5.2	Az új normalitás felé: néhány esettanulmány	183
5.3	Tanulságok és jövőképek	188
6.	HOZZUK RENDBE A VILÁGOT!	189
6.1	Ősi és modern perspektívák	190
6.1.1	<i>A mitikus kezdetek</i>	190
6.1.2	<i>Az egzisztenciális kockázatok megelőzése</i>	192
6.2	A letűnt időktől a modern elméleteken át a cselekvésig	198
6.3	A reformok története dióhéjban	207
6.4	A rendbe hozható társadalom felé	214
6.4.1	<i>Hogyan hozhatjuk rendbe az erőforrás-gazdálkodási stratégiáinkat</i>	214
6.4.2	<i>Gondolkodj és cselekedj globálisan!</i>	218
6.5	Tanulságok és jövőképek	225
7.	EPILÓGUS: IRÁNY A RENDBE HOZÁS TÁRSADALMA	227
	<i>Jegyzetek</i>	235
	<i>Név- és tárgymutató</i>	257

*Azon egykori barátainknak,
akik nem ismerték fel
a rendbe hozás fontosságát*

Előszó

Évekkel ezelőtt az USA egyik déli egyetemén dolgoztam, amikor egy közgazdász pályázott egy megüresedett állásra, és előadást tartott szakterületével, a lakáspolitikával kapcsolatban. A régi iparvárosok homogén etnikai összetételű negyedeiben álló, egyre korosodó lakásállományról beszélt, és arról, hogy hogyan lehetne kezelni ezt a kérdést. Az előadás végén jelen lévő kollégám tömören összefoglalta a hallottakat: „A dolgok elöregszenek. Elavulnak.”

Városok esetében nem szokás elavulásról beszélni, pedig nagyon is felmerülhet ez a probléma. Egész társadalmak is előregedhetnek és elsorvadhatnak – gazdaságuk, kormányzati struktúráik és társadalmi rendszerük. Ezeket rendbe kell hozni.

Érdi és Szvetelszky tág keretrendszert biztosítanak, hogy végig gondolhassuk azt, aminek ők „a rendbe hozható társadalom” elnevezést adták. A tönkrement eszközök, játékok, barátságok vagy éppen társadalmi berendezkedések elhajtása helyett – „majd lesz helyette másik” – érdemes lenne megfontolni a rendbe hozás lehetőségét. A rendbe hozás sokszor olcsóbb és takarékosabb, mint a kidobás, ráadásul nagyobb elégedettséggel tölt el és kevesebb megbánással jár.

A rendbe hozás nem mindig sikeres, és nem bármely cseretermék jelent egyben fejlődést is. Az elavuló városi lakások esetében a városvezetők az úgynevezett „városrehabilitáló” program keretében steril lakóparkokat és széles autópályákat álmodtak a lüktető etnikai negyedek helyére, minek következtében a régi iparvárosok többsége élhetlenebbé vált, és tömegek indultak el a külvárosok felé. Most, amikor a belvárosok újra benépesülnek, a peremkerületek pedig romlásnak indulnak, láthatjuk, milyen pazarlással jár, ha eldobjuk a meglévő centrumokat és külvárosokat építünk a helyükre, majd kezdjük előlről a körforgást.

Érdi és Szvetelszky értelmezése szerint a rendbe hozásnak alkalmazkodnia kell a változó körülményekhez, a világ fejlődéséhez. Vagy éppen a helyi feltételek alakulásához. Gyerekkoromban egy kisvárosba

költöztünk Alabama állam déli részén, egy szerény otthonba. A házban nem volt sem központi fűtés, sem légkondicionáló, egyetlen fürdőszoba és három apró hálószoba tartozott hozzá. A konyha nagyon kicsi volt, az étkezőt a nappali egy részében alakították ki. A linóleumpadlót közvetlenül a betonlapra ragasztották.

Családom igényeinek és jövedelmének növekedésével a szüleimnek dönteniük kellett: vagy elköltözzünk egy tágasabb házba, vagy „rendbe hozzuk” a meglévőt. Az utóbbi mellett döntöttek, és az egyetlen autó befogadására alkalmas méretű garázst konyhává alakították. Így persze sokkal nagyobb lett a konyhánk, noha első pillantásra látszott rajta, hogy eredetileg garázs volt. Az autónk pedig onnantól az utcán parkolt! Építettek hát egy másik garázst salakbetonból.

Ez az állapot több évig megfelelt nekünk. Akkor aztán a szüleim újabb épületrészt csatoltak a házhoz, összekötötték a főépületet a betongarázssal. Az ő hálószobájukban légkondicionáló is működött már, a gyerekszobákban még nem.

Igazi tákolmánynak nézett ki az otthonunk, mégis azóta áll, ugyanazzal a szerkezettel. Nem vettünk újat, hanem rendbe hoztuk a régit, amely még mindig használható.

Érditől és Szeptelszkytól megtanulhatjuk, hogy az esetek többségében miért jobb megoldás a rendbe hozható társadalom, mint az eldobható és lecserélhető. Egyrészt megtarthatjuk a régi termék jó tulajdonságait, másrészt az a kockázat sem áll fenn, hogy egy rosszabbra cseréljük – mint a városrehabilitáció során. Néha valóban szükség van cserére, de először mindenképpen érdemes a rendbe hozással próbálkozni.

A rendbe hozás nehézsége a dinamikus rendszerekben

A könyv leginnovatívabb részeiben a szerzők a komplex rendszerekre, így a politikai és társadalmi struktúrákra is kiterjesztik a rendbe hozás fogalmát. A komplex rendszereket azért nehezebb rendbe hozni, mert maguk is változnak és alakulnak, még hozzá nem mindig átlátható mó-

don. Ha viszont nem hozzuk rendbe (mondhatjuk úgy is, hogy ha nem reformáljuk meg), akkor a rendszer nehezen visszafordítható módon is változhat, és eljuthat egy olyan pontra, ahol már nem szeretnénk lenni.

A komplex társadalmi rendszerek rendbe hozásának kifejtése során Érdi és Szvetelszky rámutat, hogy a rendszerek önmagukat is képesek rendbe hozni, ha eléri a homeosztázist, a stabil, dinamikus egyensúlyi állapotot. A rendszer kisebb javításokkal is sokáig elkenyeg. Ha egyszer-egyszer beavatkozunk, a rendszer újra sínre kerülhet, ahogy a gyerekkori házuknál is történt.

De az is előfordul, hogy túl sokáig várunk a tönkremenetel felé tartó dinamikus rendszer rendbe hozásával. Észrevesszük, hogy a rendszer már hibásan működik, de nem törődünk a gondokkal, mert nem tűnnek különösebben súlyosnak.

Az ilyen rendszerben halmozódhatnak a hibák – más szóval, lépésről lépésre távolodik a homeosztatisztikus állapottól. A hibák hajlamosak összeadódás helyett megsokszorozódni, így a probléma nagyon gyorsan súlyosbodhat. Fontos tehát, hogy időben hozzuk rendbe a dolgokat, különösen a komplex rendszereket.

Minél több hiba gyűlik össze, annál nagyobb az ellenállás az orvoslásukra, és annál nehezebb lesz rendbe hozni. 1956-ban egy fiatal fekete nő, Autherine Lucy bekerült az akkor még szegregáltan működő Alabamai Egyetemre. A szegregációpárti fehérek ellenállása miatt – többek között lincselésre is sor került – a lányt kirúgták az egyetemről, noha nem tett semmi rosszat. A helyi újság szerkesztője, Buford Boone így fogalmazott: „Fokozatos változás zajlott. De a változást néha nem lehet kis lépésekkel folytatni. Ugrásra van szükség. Amikor Autherine Lucy vállalta az ugrást, elszabadult a pokol.” Boone azt jósolta, hogy rövid távon igazságtalanabbul fognak bánni a feketékkel, és ebben nem is tévedett. Az általa súrlódásnak nevezett helyzet után hosszú időre megtorpant a rendbe hozás, jelen esetben a társadalmi fejlődés helyreállítása. Hosszabb távon azonban sikert jósolt, és ebben sem tévedett.

Aki érti, hogy miért kell rendbe hozni a társadalmakat, annak fel kell készülnie a rendszerben tapasztalható súrlódásra, ahogy azokra

a nagy erőkre is, amelyek lenulláznák a rendbe hozásnak köszönhető fejlődést.

Érdi és Szvetelszky keretrendszerének köszönhetően nemcsak ezt a kérdést gondolhatjuk végig, hanem a többit is, amit provokatív könyvükben felvetnek. A felvázolt általános alapelvek valamennyi rendszerre alkalmazhatók – egyszerűre és komplexre, statikusra és dinamikusra, kisebb karbantartásra és nagygenerálra egyaránt. Óvna a szélsőségektől: lehetőleg ne jussunk a rendbe hozás végső elvetéséig és a teljes cseréig. Reményeim szerint a *Repair* széles körű eszmecserét indít arról, hogy a lehetőségek szerint folyamatosan javítsuk az elromló dolgokat, ne várjuk meg, amíg egy válság nyomán az eszköz, a házasság vagy a politikai rendszer végleg javíthatatlanná válik.

Bryan D. Jones

J. J. „Jake’ Pickle Regents” tanszékvezető,
kongresszusi tanulmányok, kormányzati
tanszék, University of Texas, Austin, USA

BEVEZETŐ

Ez a könyv a rendbe hozásról szól. Szerzőként számos motivációnk volt a megírásához – az első személyesnek mondható. Másokhoz hasonlóan mi is sok tönkrement kapcsolatot láttunk a környezetünkben, és kínozott minket a kérdés: kell-e és lehet-e rendbe hozni ezeket?

A második motivációnk már globális volt. Egyre többen vélik úgy, hogy valami félresikerült ebben a világban. Élelmiszer-pazarlás és éhezés, a tehetőseknek szánt olcsó, a világ másik felén szinte rabszolgasorban tartott emberek által előállított ruhák, klímaválság és társadalmi egyenlőtlenség, újabb és újabb természeti és társadalmi katasztrófák. (Talán meglepő, de eredetileg sem a Covid19, sem a háború nem szerepelt a motivációink között. A könyvvel kapcsolatos első beszélgetéseink még a pandémia előtt zajlottak, az utolsó részt pedig akkor fejeztük be, amikor az idegen katonák behatoltak Ukrajnába.)

Harmadszor: hiába választ el bennünket, a két szerzőt egy egész nemzedék, mindketten élénken emlékszünk, hogy gyerekkorunkban Magyarország szegény ország volt, ezért „a rendbe hozás kultúrája” társadalmi normának számított.

Negyedszer: mi, az egyes emberek közösségek és társadalmi csoportok részei vagyunk. Fizikailag (munkahely, edzőterem, templom) és virtuálisan is (politikai csoportok, öregfiúk – és -lányok! – hálózatai, formális és informális támogatói csoportok, a közösségi média csoportjai). Amikor 2019. december 30-án egy közös ismerősünk évi rendes buliján összefutottunk Pesten, Péter elmesélte Zsuzsának, hogy újabban nagy álma egy rendbe hozásról szóló könyv. Zsuzsa annyira

fellelkesült, hogy amikor Péter visszautazott az Egyesült Államokba, Zsuzsa tucatnyi e-mailt küldött a rendbe hozás szociálpszichológiai és evolúciós pszichológiai vetületeiről. Három hónapos határidőt adtunk magunknak, hogy eldöntsük, működőképes-e egy közös könyv gondolata.

Hamarosan egyetértésre jutottunk a tekintetben, hogy az emberek nagyon különböző erőforrásokhoz férnek hozzá. Léteznek tárgyak (például a mobiltelefon vagy a laptop), közelebb és távolabb ismerősök (például családtagok, kollégák vagy akár véletlen ismeretségek), közösségek és globális erőforrások (többek között a levegő és az óceán vize). Mit teszünk, ha az erőforrásaink hibásan működnek? A gazdasági és technológiai fejlődés szándékolatlan következményeként kialakult az eldobható termékek köré épülő társadalom, és ez szorosan összefügg a környezeti válsággal is. A könyv mindenekelőtt azt hangsúlyozza hát, hogy a rendbe hozás az erőforrás-gazdálkodás általános stratégiája.

A rendbe hozás mindezen túl a kreativitásról, a személyiségünk és a tudásunk fejlesztéséről és a környezetvédelemről is szól: számos pozitív lehetőséget kínál, hogy boldogabban éljünk.

Mi, a szerzők egyesítettük ismereteinket, egyikünk ugyanis a komplex rendszerek elméletével, a másikunk pedig szociálpszichológiával foglalkozik. Sokszor beszélgettünk, elsősorban online, de időnként személyesen is. E könyv a témában folytatott beszélgetéseinket tükrözi: az esetek túlnyomó többségében sikerült konszenzusra jutnunk. Úgy döntöttünk, hogy nem egységesítjük, ahogy magunkra utalunk. Néha egyes szám első személyben tesszük közzé a történeteinket – és zárójelben jelezzük, hogy melyik szerző mesél éppen: például én (Péter) –, máskor egyes szám harmadik személyben fejezzük ki a véleményünket (például így társítunk egy elképzelést Zsuzsához). Kérjük az Olvasót, hogy ezt fogadja el.

A rendbe hozás konvencionális alkalmazásokká alakítja a tudományos elméleteket, hiszen olyan kérdéseket vet fel és válaszol meg, mint például: mikor kell megpróbálni rendbe hozni valamit, és mikor járunk jobban, ha energiát takarítunk meg és lemondunk róla? Milyen mértékben és milyen korlátokkal vagyunk képesek a rendbe hozásra?

A „fejlett világ” hatalmas mennyiségű anyagot és energiát pocskol el – maradjon minden a régiben, vagy dobjuk el az „eldobható” társadalmat? Hogyan hozhatjuk rendbe a természeti és/vagy társadalmi katasztrófák következtében tönkrement közösségeket? Hogyan viszonyuljunk a termékek tervezett elavulásához, a fogyasztói cikkekbe beépített elévüléshez? Vajon a körforgásos gazdaság üzleti modellje drámaian csökkenteni majd a hulladék mennyiségét? Mikor számíthatunk rá, hogy a világban jelentkező zavarok megszelídítve átveszik az eredeti állapot helyét, és mikor kell belenyugodnunk az „új normalitás” megjelenésébe? És főként: hogyan kerülhetjük el az egzisztenciális kockázatot? Abban reménykedünk, hogy megtanulunk rugalmas életet élni, megtanulunk kisebb, közepes és nagyobb léptékben is plauzibilis technológiai és társadalmi rendszereket kialakítani. *The show must go on*, ahogy mondani szokás.

Noha könyvünk a közgazdaságtan, a fizika, a szociálpszichológia, a kulturális tanulmányok, az ökológia, a környezetvédelem és a komplex rendszerek elméletének területéről is hoz példákat, nem csak tudósok olvashatják: reményeink szerint közérdeklődésre tarthat számot. Könyvünk semmiképpen sem azoknak szól, akik tökéletes harmóniában élnek – ők ne is vegyék meg! Több nemzedéken átívelő olvasótáborra számítunk: a fiatalabbakra, akik egy olyan világban nőnek fel, ahol minden szétesni látszik; a harmincas és negyvenes éveikben járókra, akik elégedett életre vágynak; és az idősebbekre, akik visszagondolnak az életükre és rendbe hoznák a kapcsolataikat. Könyvünket mégsem ajánljuk mindenkinek: csak azoknak, akik szeretnének összeköttetést teremteni a természet és a társadalom világa között, és akik a jó kérdésekre még jobb válaszokat keresnek.

Számos kiváló mű foglalkozik a rendbe hozás módszereinek és stratégiáinak különféle aspektusaival. A teljesség igénye nélkül néhányat röviden megemlítünk. Katherine Franke könyve (*Repair: Redeeming the Promise of Abolition*, Haymarket Books, 2019) a történelem által okozott károk helyreállításáról szól. Az Egyesült Államok fekete történelmére koncentrál, két térség példáján keresztül. A mű témája a nemzedékek közötti, rendszerszintű rasszizmus és a fehérek privi-

legizált helyzete az amerikai társadalom mélyén, és Franke azt állítja, hogy a rabszolgaságot ideje jóvá tenni, hiszen régi adósságunk és most adott rá a lehetőség. Szintén ide sorolható Mariame Kaba és Shira Hassan kézikönyve, a *Fumbling Towards Repair: A Workbook for Community Accountability Facilitators* (AK Press, 2019), mely a formális kommunikáció egy speciális területével, a károkozás és az erőszak rendbe hozó kommunikációjával foglalkozik. Munkájukban sok a fejlesztő elem: elgondolkodtató kérdésekkel, készségfelméréssel, moderálási ötletekkel, hasznos definíciókkal, tevékenységekkel és a saját bőrükön megtapasztalt tanulságokkal szolgálnak. Segédletük azoknak a szakembereknek szól, akik a közösségek formális elszámoltathatósági folyamatait koordinálják és moderálják. Az aktivista Paul Farmer a beszédeit gyűjtötte egybe a *To Repair the World: Paul Farmer Speaks to the Next Generation* (University of California Press, 2019) című kötetében. A rövid szónoklatok a globális kihívásokból fakadó egyenlőtlenségeket és problémákat ismertetik, és a szerző szándéka, hogy a következő nemzedéknek adjon velük ihletet. Könyve mindazoknak szól, akik humánus megfontolásokból javítanának a világ jelenlegi állapotán. John Wackman és Elizabeth Knight műve, a *Repair Revolution: How Fixers Are Transforming Our Throwaway Culture* (New World Library, 2020) az eldobható társadalom válságát és a rendbe hozással foglalkozó csoportok felemelkedését térképezi fel: ezek a nonprofit, önkéntes szervezetek ingyen megjavítják az elektronikai cikkeket és a háztartási gépeket. A könyv elemzi a rendbe hozás és a „csináld magad” (*do it yourself*, DIY) filozófiáját és eddig felhalmozott tapasztalatát, és kitér az egyre erősödő „javítási jogi” (*right to repair*) mozgalomra is. Praktikus részletekkel zárul: online erőforrásokkal, a gyakori termékhibák megjavításával, illetve a rendbe hozással foglalkozó csoportok alapítására irányuló tippekkel. Christopher R. Henke és Benjamin Sims könyve (*Repairing Infrastructures: The Maintenance of Materiality and Power*, MIT Press, 2020) azt fejti ki, milyen elméleti és gyakorlati szerepet tölt be az infrastruktúra rendbe hozása az életünkben. Hozzánk hasonlóan ők is kiemelik a rendbe hozás és a karbantartás iránti növekvő érdeklődést, ám mi szélesebb fesztávval dolgozunk.

Mint a fenti példákából és az itt fel nem sorolt további könyvek sokaságából látható, számtalan tárgy, jelenség és folyamat hozható rendbe a neki megfelelő módszerrel. Egyelőre viszont nem került a piacra olyan munka, amely a természet- és a társadalomtudomány vonatkozó ismereteinek fényében fogalmazná meg a rendbe hozás egyetemes alkalmazásához szükséges általános elveket. Ezért meggyőződésünk, hogy könyvünk betölti ezt az űrt.

Péter hálás a Kalamazoo College közösségének, ezen belül is közeli munkatársainak, akik baráti, intellektuális légkört biztosítanak számára. Sokat köszönhet továbbá a budapesti Wigner Fizikai Kutatóközpont Komputációs Tudományok Osztályán dolgozó kollégáinak. Köszönettel tartozik a Henry R. Luce Alapítványnak, amiért Henry R. Luce professzorként tevékenykedhetett.

A Covid19 idején Péter a Michigan Egyetem Center for the Study of Complex Systems (Komplex Rendszerek Kutatóközpontja) intézményében töltötte balszerencsés, szinte teljes egészében a távolból élvezett alkotói szabadságát. Bár csak távolról dolgozhatott együtt a kollégákkal, nagyon élvezte az együttműködést. Két egyetemi hallgató, Joanne Lee és Drew Trygstad egy egész tanéven át segítették a szakirodalom átfogó vizsgálatában. Velük és Christian Kelly mesterszakos egyetemistával gyümölcsöző beszélgetéseket folytattak arról, hogy mi legyen, illetve ne legyen a *Repair* része. A kutatóintézet két munkatársa, Patrick Grim és Efrén Cortés is hasznos tanácsokat adtak a kéziratral kapcsolatban.

Zsuzsa hálás a budapesti Károli Gáspár Református Egyetemnek, ahol a kézirat elkészítése során kollégák és diákok is ellátták hasznos és inspiráló gondolatokkal, javaslatokkal és ötletekkel.

Számos munkatársunk és barátunk segített észrevételekkel, beszélgetésekkel, levelekkel és/vagy lelki támogatással: Cselik Ágnes, File Bálint, Frank Orsolya, Friedrich Vilmos, Gulyás Máté, Horváth Gergely, Keserű György Miklós, Lázár József, Oborny Beáta, Hillary Rettig, Caroline Skalla (köszönöm, hogy segítettél az ábrákkal is!), Stippinger Marcell, Tardos Róbert, Jan Tobochnik, Tóth János, Újfalussy Balázs és Vajda András.

Olvasószerkesztőnek Natalie Thompsont, Péter egykori diákját – aki ma a Yale Egyetem politológushallgatója – kértük fel. Nemcsak az eredetileg magyaros angol változatot javítgatta gondosan, hanem madártávlatból is megjegyzéseket fűzött az egyes fejezetekhez, és segített a könyv szerkezetének kialakításában. Nagyon köszönjük, Natalie!

Köszönjük a szerkesztőnk, Thomas Ditzinger biztatását és mindig pozitív hozzáállását.

A könyv írása közben mellettünk állt családuknk is, nekik is hálásak vagyunk.

2022. április

Kalamazoo, USA – Budapest

Érdi Péter – Szvetelszky Zsuzsa

1

BEVEZETÉS

Összefoglalás A fejezet elején a szerzők személyes történeteket mesélnek a tárgyak rendbe hozásával kapcsolatos első élményeikről. A fejlett világ a növekvő egyenlőtlenségek ellenére az eldobható társadalom áldásaival és hátrányaival él együtt. Az „eldobható” társadalom fokozatosan alakult ki az 1950-es években az eldobható termékek megjelenésével. A nyugati világ középosztályának tagjai anyagilag megengedhették maguknak, hogy szükség esetén – és sokszor szükség nélkül is, fölöslegesen – lecseréljék a használati tárgyaikat. A szekrényünkben tárolt ruhamennyiségnek csak a töredékét használjuk, és lassanként megértjük, hogy manapság az egyes ruhadarabokat szándékosan rövidebb élettartamra tervezik, mint korábban. Annak ellenére, hogy tömegeket sújt az élelmezésbiztonság hiánya, sőt sokan kifejezetten éheznek, világszerte elképesztő méreteket ölt az élelmiszer-pazarlás. Mégis, már számosan (noha eddig csak egy kisebbség) érezzük úgy, hogy hiába van egyre több holmink, nem vagyunk boldogabbak emiatt. Gyakran szembesülünk a kérdéssel: csere vagy javítás? A rendbe hozható társadalom csak akkor jöhet létre, ha az emberek másképpen állnak hozzá az erőforrás-gazdálkodáshoz. Az erőforrás számunkra

nemcsak a birtokunkban lévő tárgyakat jelenti, hanem az emberi erőforrást is, a családtagokat, a barátokat és a kisebb-nagyobb közösségeket, amelyekhez tartozunk. És magát a rendbe hozást is: e könyv éppen arról szól, hogy ez a szemlélet – és cselekvés – jóval nagyobb erőforrás, mint gondolnánk.

1.1 Első élményeink a rendbe hozással

1.1.1 A Duna hídjai

Budapestet sokan a világ legszebb városának tartják. A sík Pestet a Duna választja el a dimbes-dombos Budától, és a két városrészt többségében történelmi hidak kötik össze. Mind egyedi, eltérő építészeti stílust és karaktert képviselnek, ám a II. világháború végén sajnos többet is felrobbantottak a visszavonuló német utászok, sok budapesti híd romja végezte ekkor a folyóban. Mi, a szerzők ebben a városban nőttünk fel, de kettőnk élményeit egy egész generáció választja el egymástól. A hidak nagy részét a háborút követő években felújították, ám az egyik szecessziós híd maradványait további két évtizeden át őrizte a víz, mintegy a háborús pusztítás mementójaként: az Erzsébet-hidat kivételesen nem építették újra, hanem vadonatúj függőhíd került a helyére. Péter már gimnazista volt, mire átadták ezt az új hidat, valamivel Zsuzsa születése előtt.

Zsuzsa hétéves korában költözött családjával Budapestre, egy kisebb dunántúli ipartelepülésről. A nagyvárosban élők nap mint nap szembesülhetnek azzal, ahogyan a dolgokat rendbe hozzák, felújítják vagy restaurálják. Mivel a dunai hidakat lázas sietséggel építették újra a háború után, folyton felújításra szorultak. Zsuzsa osztálytársai között állandóan terítéken volt ez a téma – melyik híd fogják legközelebb lezárni a felújítási munkálatok miatt? És ha éppen egyik hidat sem zárták le, a Duna bal partján akkor is mindig ott magasodott a jól ismert, főként neogótikus, hatalmas Parlament, amelynek valamelyik része örökké renoválás alatt állt.

A háború után a hidak mellett számos épület is romokban hevert, hiszen a szövetségesek bombázásait a Vörös Hadsereg hosszú és véres ostroma követte. Mi (Péter és a barátai, akkor még kisfiúk) a háborút követő újjáépítés évtizedeiben naponta ott fociztunk a részben lebombázott gyárak és raktárak díszletei között – a rendbe hozásra váró torzók és omladékok tövében.¹

1.1.2 A csodapaloták

Ha valaki focizik – de még akkor is, ha nem –, a cipője elvásik: ehhez elég az is, ha iskola után a környező utcákon lődörög. Matuszka bácsi cipészként dolgozott Angyalföldnek, az egykori munkáskerületnek és Újlipótvárosnak (a középosztálybeli, zsidó származású értelmiség lakóhelyének) bizonytalan határán. Siket segédje segítségével egész álló nap cipőket javított az utcára néző műhelyében. A helyiségben sötét volt – az egyetlen fényforrást a mennyezetről dróton lelógó villanykörte jelentette. Amikor meglátogattam ott (Péter), mindig éreztem a bőr, a cipőkrém, az enyv, a különböző ragasztók, festékek és a macskapisi egymásba olvadó szagát.

Télen csizmát, nyáron szandált hordtunk. A lányok japán bőrpapucsban jártak, és mint nemrég megtudtam egy kedves barátnőmtől (akivel együtt jártunk egyetemre), a matt bőrből készült fehér felsőrészt mesterségesen, krétával koptatták.

Matuszka bácsi mindent rendbe hozott és megjavított. A törött cipősarkat és az elnyútt cipőtalpat. Befoltozta a lyukakat. Ami elszakadt, azt megvarrta. A műhelyében mindenütt szerszámok heverték: kalapácsok, különböző méretű kések, harapó- és csípőfogók. Voltak ott cernák, egyenes és görbe varrótűk. Keményfából készült kaptafák, melyek az emberi láb alakját követték. Matuszka bácsi a szögeket és a csavarokat egy fémdobozban tartotta, és faszeggel, úgynevezett pecekkel rögzítette a bőrtalpakat. Először lyukat fúrt az éles acélárral, majd kalapálás előtt csappal rögzítette. Amikor gimnáziumi osztálytársaimmal és egyetemi csoporttársaimmal leveleztem (a pandémia következ-

tében rengeteg levelet váltottunk), mind egyetértettünk abban, hogy a cipész Matuszka bácsi parányi, homályos műhelyét csodapalotaként őrzi az emlékezetünk. Abban is egyetértettünk, hogy ott tanultuk meg a rendbe hozás fontosságát.

1.1.3 *Lencsibaba*

Zsuzsa édesanyja a II. világháború első évében született, és még járni sem tudott, amikor kapott egy szép, varrott babát. A baba teste kitömött vászonból készült, a feje gumiból, nagy szeme volt, és kis sapkája is. Prototípusa a híres lencsibabáknak, amelyeket Elena (Lenci) Scavini és vállalata készített, és amelyek aranykora a két világháború közé esett. Az európai történelem ismeretében talán nem meglepő, hogy a gyárat 1944-ben bombatalálat érte.

A baba sokáig bírta, és amikor az idő vasfoga megtette hatását, Zsuzsa nagynénje rendbe hozta: új ruhát varrt neki kockás vászonból, és felvarrta a nemezéből készült testre. Ez a második ruha már lassabban ment tönkre, mert az immár tizenéves lány ritkábban játszott vele, egy idő után félre is tette. Amikor Zsuzsa megszületett, örökölte a babát, és a család valamelyik nőtagja (valószínűleg a nagymamája) újra megszépítette. Telt-múlt az idő, a baba tizenöt-húsz évente új ruhát kapott. A hagyományt Zsuzsa lányai is folytatták. Legutóbb egy évtizede kapott új öltözéket a baba, és bár a gumi megfakult, más nyomot nem hagyott rajta éltes kora.

1.1.4 *Az asztal, amely kiállta a tűzpróbát*

A nappalink (Zsuzsa nappalija) közepén egy százéves, díszesen faragott, sötétbarna tölgyfa asztal áll. Látványos, habár széles lábai miatt nem túl kényelmes, mégis régi családi örökségként kiemelt helyet érdemel. Az asztallap közepén ma is egy nagyjából húsz centiméteres fekete folt látható. Jóval sötétebb, mint maga a bútor, nyilvánvalóan

valamilyen felszíni sérülés nyoma. Mégsem hozták rendbe, még a legfiatalabb családtagok is így érvelnek: „Ilyennek kell maradnia!”

Generációk mesélik egymásnak a történetet, ami magyarázatot ad erre. A II. világháború végén, egy téli estén vagy féltucat orosz katona költözött be, természetesen hívatlanul, a nagyszülők házába. Dühösök is, éhesek is voltak, de mindenekelőtt fáztak. Az egyikük lekapta a polcra Zsuzsa édesanyjának (aki körülbelül ötéves volt akkor) a mesekönyveit, az asztalra dobta és meggyújtotta a színes köteteket. A könyvek ugyan egy kivételével mind elégték, de az asztal kiállta a tűzpróbát. A család azóta is használja ezt a bútort, és az unokák hallani sem akarnak az asztallap felújításáról: szerintük a folt maga a történelem, és a történelmet nem lehet meghamisítani.

1.1.5 *Ella néni, a fehérnemű-varrónő*

Tizenéves voltam (Péter), amikor Mamámnak segítségre volt szüksége a háztartás vezetéséhez. Ella néni, aki fehérnemű-varrónő volt, és egyben távoli, noha érzelmi szempontból mégis közeli rokonunk, úgy kéthavonta megjelent a lakásunkban, hogy helyrehozza a ruhákat, megfoltozza a háztartási textileket és megvarrjon mindent, amit kellett. Többek között színes foltokat varrt viseltes pulóverem könyvére (ez volt az egyetlen pulóverem, leszámítva a kék melegítőfelsőt, amelyet az összes fiú osztálytársam hordott).

Ella néni szorgalmas, kreatív és emlékeim szerint igen bőbeszédű volt. Nem hiszem, hogy lett volna érettségije, mert a két világháború között nagyon kevés lány járt gimnáziumba. Akkoriban a gimnazistáknak csak a negyede volt lány. Akinek nem volt elég pénze ilyen képzésre, szívesen kitanulta a varrónői mesterséget, mert azzal szépen lehetett keresni.

Ella néni a varróeszközöket óriási, barna táskában hozta. Legfontosabb szerszámai közé tartoztak a tűk, a cérnák és a különböző ollók, köztük a cakkozó. Az utóbbit különösen izgalmasnak találtam, ugyanis az éle nem a szokásos egyenes volt, hanem fogazott. A gyűszűt ter-

mészetesen felismertem – ez védte ujjbegyét a tű megnyomásakor –, mert az nekünk is volt a fém varródobozban, ahol anyám a gombokat, kapcsokat, szalagokat és kisebb vászondarabokat tartotta. Varrógépünk viszont nem volt, úgyhogy a nagyobb munkát igénylő példányokat Ella néni hazavitte.

Egyik nevezetes művére élénken emlékszem: apám ingére. Apám egy régi újpesti bőrgyár főmérnöke volt. Két csoportba osztotta az ingeit: a másodosztályú ingeket a bőrgyárban viselte, az első osztályúakat pedig akkor, amikor be kellett mennie a Könnyűipari Minisztériumba (a textil- és bőrüzemek ehhez a hatósághoz tartoztak, míg a gépgyárakat és a kohókat a Nehézipari Minisztérium felügyelte), vagy ha színházba és más fontos eseményre indult. Arra nem emlékszem, hogy mikor minősült át egy első osztályú ing másodrendűvé, annál inkább fel tudom viszont idézni Ella néni ingjavító technológiájának egyik eredményét. Egy javításra szoruló fehér ing hátából kivágott egy körülbelül húsz centnyi, egyenlő szárú háromszöget, és ebből a kevésbé viselt anyagból új gallért készített, miután eltávolította a régi, kopott gallért. A kivágott rész helyére csúnya barna folt került. Apám gúnyosan svájci ingnek nevezte a végkifejletet.

Sokáig azt hittem, hogy ez az eljárás a háború utáni, elszegényedett Közép-Európa szüleménye, de tévedtem. Meglepve és izgatottan olvastam a *New York Times Magazine*-ben Geoff Dyer brit író csodálatos cikkét:²

Az iskolai focizásban elnyűtt nadrágjaimat Anyám megvarrta, az ingeim és apám ingeinek gallérját pedig kifordította, kivágta és újravarrta, hogy a régi, viseltes külső részt elrejtse szem elől, és helyére a tökéletes állapotú belső részt illessze. Mindez jól harmonizált a szüleim életének legfontosabb gazdasági elvével: minek fizetnének másnak olyasmért, amit ők maguk is meg tudnak csinálni.

1.1.6 Ó, a nővérem!

Zsuzsa és a húga, Anikó között az öt év korkülönbség ellenére meghitt és mély testvéri kapcsolat alakult ki. Ez azonban megváltozott, amikor Zsuzsa huszonegy évesen megszülte első gyermekét – attól kezdve egy ideig nehezebben talált közös témát Anikóval. Lassan kicsit el is távolodtak egymástól, ami egyáltalán nem meglepő, hiszen egészen mással foglalkoztak: Zsuzsa egyetemre járt, gyereket nevelt és háztartást vezetett, Anikó pedig élte a tizenévesek életét, majd irodai munkát vállalt egy cégnél.

Budapest belvárosa akkoriban kelt életre: a kilencvenes évek elején Anikónak sokkal több lehetősége nyílt a szórakozásra, mint néhány évvel korábban Zsuzsának. A napi ritmusuk is eltért: Anikó akkor még később kelt és feküdt, mint Zsuzsa. Egyre ritkábban találkoztak, de a közös múlt nem enyészett el, nem felejtették el a gyerekkori babázásokat és társasjátékokat.

Zsuzsa huszonöt éves kora körül döbrent rá, hogy kapcsolatuk már nem a régi. És rájött, mit kell tennie, hogy újra közelebb kerüljön Anikóhoz. Elfogadta, hogy Anikót a rockzenekarok és a korosztályában divatos ruhák jobban érdeklik, és amikor találkoztak, ezekről a témákról beszélgetett vele. Őt a legtöbb esetben nem különösebben kötötték le a hallottak, de úgy érezte, hogy nővérként most neki kell felelősséget vállalnia a viszonyukért. Múltak az évek, huszonhat éves korában Anikónak kislánya született. A kisbabáról gondoskodva rögtön megkereste Zsuzsát, aki boldogan segített tanácsokkal, és remélte, hogy újra közelebb kerülhetnek egymáshoz. A kapcsolatuk megint szorosabb lett – gyakorlatiasabb is ugyan, mint korábban, ám Zsuzsa ezt nem bánta. Úgy sejtette, hogy a kötelékük lehet még jobb, és ebben nem is tévedett.

Zsuzsa már a harmincas évei közepén járt, amikor a kapcsolatuk ismét megváltozott. Bár másképpen éltek és más problémák foglalkoztatták őket, építhettek a közös alapokra: újra megértették egymást, a régi mélységben. Noha sokat vitatkoztak, és kevesebb dologban egyezett a véleményük, mint régen, az idő és az eltökéltség megtette ha-

tását. Ismét meghittebb lett a viszonyuk. Különbségekkel, kitérőkkel és átalakulásokkal. De a vágy, hogy megértsék és elfogadják egymást, visszahozta a régi légkört, amelyben mindketten örömmel elengedték magukat. Még akkor is, ha Zsuzsa kedvenc filmje az *Avatar* volt, Anikóé pedig *A halászkirály legendája*, még akkor is, ha másképpen főztek, más zenét hallgattak és más könyveket olvastak.

1.1.7 A könyv perspektívája

Könyvünk újszerűen viszonyul az elromlott tárgyak, kapcsolatok, közösségek, sőt a világ rendbe hozásához. Az Olvasó (akárcsak a szerzők) nyilván többször kényszerült már eldönteni, hogy kísérletezzon-e egy dolog rendbe hozásával, vagy energiáit kímélve válassza inkább az elengedést. A „dolog” szót egészen tág értelemben használjuk: vonatkozhat a mobiltelefonunkra, az autónkra, a házasságunkra, a barátunkra, a munkahelyünkre, az országunkra, az éghajlatra, de még szűkebb és tágabb világunkra is. A dolgok alakítják tárgyi és közösségi erőforrásainkat, és a rendbe hozást a tárgyi és közösségi erőforrásaink kezelésére szolgáló stratégiának látjuk.

Rendbe hozni csak azt lehet, ami valamikor jól működött. A rendbe hozás stratégiájának kiválasztását nagyban segíti, ha van elképzelésünk arról, hogyan és miért romlottak el a dolgok, hogyan jelentkeztek a problémák, a gondok-bajok, a katasztrófák. A könyvben nemcsak a rendbe hozási képességünk hatóköréről, hanem annak korlátairól is szó esik.

Miért *hatókört* és *korlátokat* emlegetünk? Mindig felmerül a kérdés, hogy mikor kell rendbe hozni és mikor kicserélni a tárgyakat. Sokan szenvedünk a megromlott, akár megszakadt barátságok nehézségétől, és elgondolkozunk, hogy lehet-e (és kell-e) változtatni ezen. Az elromlott óra javítható és meg is kell javítani, a kiégett izzót viszont ki kell cserélni. Az izzó kicserélhető. Ugyanakkor nevetséges lenne, ha kidobnánk a tizenhat karos kristálycsillárt (a családi örökség részét), amint az egyik karja nem működik. A nagyvállalatok üzletpolitikája viszont nem

mindig teszi lehetővé, hogy hozzáférjünk a pótalkatrészekhez, és újra meg kell vásárolnunk egy egész eszközt. Utóbbi akár meg is változhat: a javításhoz való jogért küzdő mozgalom jogi harcba kezdett, hogy a fogyasztók jutányos áron vásárolhassák meg az alkatrészeket elromlott elektronikai eszközeik rendbe hozásához. Könyvünk azt elemzi, hogy miért és hogyan alakulhatunk át *eldobható társadalomból rendbe hozható társadalommá*.

A célunk kettős: először is átfogó keretet adunk a rendbe hozás elméletéhez és gyakorlatához. A keret azért átfogó, mert megvizsgáljuk a biológiai és társadalmi felépítés legkülönbözőbb szintjeinek rendbe hozási mechanizmusait, a molekuláktól az élettelen tárgyakig, saját magunkig, a kapcsolatainkig és az egész társadalmunkig. Másodsor, segítünk az Olvasónak, hogy megbirkózzon a 21. század elromlott rendszereivel.

Összetett világban élünk, a globalizáció minden áldásával és átkával. A 2008-as pénzügyi válság sokak számára rávilágított, hogy a globalizált gazdasági struktúrák veszélyeztetik a rugalmasság létfontosságú mechanizmusait. 2020 tavaszán új szakaszába lépett a tanulási folyamat, hogy alkalmazkodjunk a rettenetes körülményekhez – ez esetben a pandémiához. Egyre több dolog romlik el, és el kell döntününk, hogyan reagálunk. Általában három lehetőség közül választhatunk: először is, megpróbálhatjuk rendbe hozni a dolgokat, hogy újra az eredeti, megszokott állapotba kerüljenek. A második lehetőség, hogy úgy döntünk: a korábbi állapot nem állítható vissza, el kell engedni vagy kicserélni a dolgokat. És van még egy harmadik lehetőség: sokan úgy érezzük, különösen most, hogy a korábbi állapot visszaállítása már nem elég, és meg kell ragadnunk az alkalmat, hogy jobbat tegyünk a dolgokat. Ez a könyv éppen abban segít, hogy a legjobb döntést hozzassuk. A *Repair* egyesíti a komplex rendszerek kutatásának és a társadalompszichológiának a perspektíváit, és tudományos elméletekkel veszi górcső alá a hétköznapi élményeket, személyes történetekkel kiegészítve. De rendbe kell egyáltalán hozni a dolgokat? Erre egyetlen válasz van: igen, mindenképpen – amit meg lehet javítani, azt meg is kell.